

SİYASAL İSLAM'IN AB'YE BAKIŞ AÇISI: MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ ÖRNEĞİ

Uğur ÜLGER¹

“Avrupa'nın medeniyet anlayışı Hristiyanlık ve Yahudilik üzerine inşa edilmiş. Onların helali bize haramdır. Biz farklıyız. Biz Müslüman'ız”²
Temel Karamollaoğlu

ÖZET

Bu metinde dinsel bir siyasal hareketin ulusüstüleşmeye karşı tepkisi incelenmiştir. Bu çerçevede Milli Görüş hareketinin Avrupa Birliği'ne (AB) bakış açısı ele alınmıştır. Milli Görüş hareketi Türkiye'deki siyasal İslam'ı temsil eden bir partidir. Araştırma çerçevesinde bir yazın taraması sonrasında Saadet Partisi üyeleri ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Hareketin bakış açısının anlaşılabilmesi için Avrupa şüpheciliği kavramı kullanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Avrupa şüpheciliği, Avrupa Birliği, Euroseptisizm, Milli Görüş hareketi, Saadet Partisi, Necmettin Erbakan, Siyasal İslam, Ulusüstüleşme

ISLAMIST APPROACH TOWARDS EU: CASE OF NATIONAL ORDER MOVEMENT

ABSTRACT

In this text approach of a religious political movement towards supranational institutes is examined by the example of National Outlook movement's approach towards European Union. National Outlook movement is the representative of the political Islam in Turkey. After literature review, depth interviews were made with Felicity Party members. The term Eurosepticism has been used to explain their approach.

Keywords: Eurosepticism, European Union, National Outlook Movement, Felicity Party, Necmettin Erbakan, Political Islam in Turkey, Supra-Nationalism

¹ Arş. Gör. Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ugurulger@windowslive.com

² “Temel Karamollaoğlu: Gelin Avrupa Birliği'nden Vazgeçelim”, Yeniakit, 14 Mart 2017. <http://www.yeniakit.com.tr/haber/temel-karamollaoğlu-gelin-avrupa-birliginden-vazgecelim-289524.html> (16 Mart 2017)

1. GİRİŞ

Bu çalışmada ulusüstüleşmeye karşı dinsel bir siyasal hareketin tepkisi incelenmiştir. Bu çerçevede ulusüstü kurum olarak Avrupa Birliği (AB), dinsel bir siyasal hareket olarak da Milli Görüş hareketi ele alınmıştır. Hareketin kuruluşundan bu yana kendisini dini atıflar çerçevesinde tanımlamış olması, partileşmiş olması ve bugüne dek siyasal düzlemde kendisine yer bulabilmiş olması bu tercihin temel nedenidir. Ayrıca hareket, uzun bir dönem İslami kimlik ile bütünleşebilmiştir.³

Necmettin Erbakan ve Milli Görüş hareketinin ortaya çıkışına dek, Türkiye'deki İslamcılar kendilerine ait bir siyasal hareket kurmaktan çekinmiştir.⁴ Diğer cemaatlerin stratejisi farklı partilere eklenerek varlıklarını garanti altına almak ve çıkarlarını korumak üzerine olmuştur.⁵ 2001 yılında Fazilet Partisi'nin (FP) kapatılmasından sonra Milli Görüş içerisinde iki farklı parti çıkmıştır. Birincisi gelenekçi kanatın kurmuş olduğu Saadet Partisi (SP), diğeri ise yenilikçi kanatın kurmuş olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'dir. Bu çalışmada SP siyasal İslam'ın temsilcisi olarak ele alınmıştır. Hem Milli Görüş'ün kurucusu ve en önemli ideologu Erbakan'ın siyasete SP'de devam etmesi, hem de AKP'nin siyasal İslamcı özelliklerinden ve de Milli Görüş çizgisinden çıkmış olması bu seçimin nedenidir. AKP'nin lideri Recep Tayyip Erdoğan yaşadıkları bu dönüşümü vurgulamak için "Biz Milli Görüş gömleğini çıkardık" demiştir.⁶ Ayrıca SP'de ve diğer Milli Görüş partilerinde İslam temel atıf noktasıyken Milli Görüş geleneğinden gelen ve AKP'nin kurucuları arasında olan Abdullah Gül, Abdüllatif Şener ve Erdoğan gibi isimler demokrasiyi İslam'ın yorumlanışına tabi kılmaya çalışmamıştır.⁷ Cihan Tuğal da Pasif Devrim adlı çalışmasında AKP'nin İslamcı bir parti olmadığını tam aksine neo-liberalleşmeyi güçlendirirken kurulu düzenin karşısındaki İslami muhalefeti düzenle bütünleştiren bir parti olduğunu belirtmiştir.⁸

Hareketin AB'ye karşı tutumu anlatılırken Avrupa şüpheciliği kavramı kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Milli Görüş hareketinin bugünkü temsilcisi olan SP'nin İstanbul örgütlenmelerinden oluşmaktadır. Görüşmeciler seçilirken hem merkez teşkilatından hem de ilçe

³ Örneğin, Hakan Yavuz 1990'lardaki Refah Partisi (RP)'ni incelerken İslami kimliğin parti kimliğine indirgenmiş olduğunu belirtmiştir. M. Hakan Yavuz, "Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey", *Comparative Politics*, Vol. 30, No. 30, 1997, p. 64

⁴ Ahmet Çiğdem, "İslamcılık ve Türkiye Üzerine Notlar", Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık, İletişim, İstanbul, 2005, s. 27,28*

⁵ Fehmi Çalmuk, "Necmettin Erbakan", Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık, İletişim, İstanbul, 2005, s. 554*

⁶ Cihan Tuğal, *Pasif Devrim İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, 2. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 66

⁷ M. Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford University Press, New York, 2003, s. 226

⁸ Tuğal, a.g.e., s. 19, 32

yöneticilerinden görüşmeciler seçilmiştir. Görüşmeciler birbirini tekrar eden yorumlarda bulunduğu için görüşme sayısı (sekiz) yeterli bulunmuştur.⁹ Görüşmeler 27 Mart 2017 ve 18 Mayıs 2017 tarihleri arasında yapılmıştır.

2. Dinsel Bir Siyasal Hareket: Milli Görüş Hareketi

19. yüzyılda Müslüman devletlerini Batı'nın sömürgeleri olmaktan kurtarma çabaları doğrultusunda ortaya çıkmış olan İslamcılık düşüncesinin Osmanlı İmparatorluğu içinde gelişmesi İmparatorluğun dağılmasının engellenmesi arayışları içerisinde gerçekleşmiştir.¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise kesinlikle İslami bir ideolojiye sahip olmamıştır. Devlet sahip olduğu seküler bakış açısını da kapsadığı topluma nüfuz etmeye çalışmış, ancak özellikle kırsal bölgelere nüfuz edememiş, yeni değerler sistemi ve dayanışma ağları yaratamamıştır.¹¹ Bu boşluk yeni fırsatların ve koşulların oluşmaya başladığı 1970'lerde ve özellikle de 1990'larda siyasal İslam'ın geniş kesimlere yayılabilmesini sağlamıştır.

Necmettin Erbakan'ın önderliğindeki Milli Görüş hareketi, Türkiye'de İslamcılığın siyasal alandaki kurucusu ve temsilcisidir.¹² Hareket içinde Erbakan'ın konumu o kadar güçlüdür ki ölümünden sonra dahi hareket içinde ve hareketin kurmuş olduğu partilerde birleştirici bir unsur olarak kullanılmıştır. 1960 sonrasında Türkiye'de de yaşandığı gibi toplumsal dönüşümlerin ve krizlerin yaşandığı dönemlerde ortaya çıkan popülist partilerin lider temelli olması sık karşılaşılan bir durumdur.¹³ Hareketin kurduğu partilerin popülist radikal partiler ile benzerlikleri yalnızca liderlik konusunda değildir. Aşırı sağ partilerin ırkçılık üzerinden dışlayıcılığı popülist radikal sağ partilerde şekil değiştirmiş ve toplum üzerinde bir tür saflaştırma çabası çerçevesinde dini veya etnik kimliklerin farklılıklarına odaklanır hale gelmiştir. Buradaki farklılık hakkı farklı kalma zorunluluğuna dönüştürülmüş bir kültürel arındırmacılıktır.¹⁴ Milli Görüş hareketi de kendisini İslami kimlik

⁹ Çekmeköy, Ümraniye, Üsküdar, Gaziosmanpaşa, Sultanbeyli, Şişli, Fatih ilçelerindeki ilçe başkanları veya ilçe başkan yardımcıları ile ve de bir genel idare kurulu üyesi ile görüşülmüştür.

¹⁰ Zerrin Kurtoğlu, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslam'ın Siyasallaşmasına Katkısı", Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık, İletişim, İstanbul, 2005, s. 201, 202

¹¹ Yavuz, Islamic Political Identity in Turkey, s. 4

¹² Nuray Mert, "Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış", Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık, İletişim, İstanbul, 2005, s. 414

¹³ Paul Taggart, "The Populist Turn in the Politics of the New Europe", AEI, 2003, s.8, <http://aei.pitt.edu/2962/>, 17 Temmuz 2017

¹⁴ Deniz Vardar, "Siyasal Bütünleşme Projeleri ve Dışlayıcı Söylem (Saflaştırma Arayışı) Gerilim Hattında AB ve Türkiye Örneği", Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: XI, Sayı: 2, 2014, Cilt: XII, Sayı:1, 2016, s. 98-100

üzerinden tanımlamaktadır ve dini ayrımların temel alındığı çok hukuklu bir yapı tasavvur etmektedir.

Bağımsız milletvekili adaylıkları ile başlayan ve sonrasında Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP) ile devam eden Milli Görüş hareketinin temelleri İsmet İnönü'nün kişiliği ile simgeleşmiş Cumhuriyet uygulamalarını kendi yaşam şekillerine tehdit olarak gören ve kendilerini dini aidiyetler üzerinden tanımlayan köylü ve eşraftan oluşan bir toplumsal kesimin duyguları ve sahiplenilmesi üzerine inşa edilmiştir.¹⁵ Bu dönem ithal ikameci sanayileşme siyasetinin uygulandığı bir dönemdir. Siyasal İslam ithal ikameci sanayileşme siyasetinden nemalanabilen kentli büyük sanayiciler ve diğer işadamları karşısında yok olma tehlikesi içinde olan taşradaki geleneksel, küçük ve orta boy işletmelerin sözcüsü olabilmıştır.¹⁶ Elbette ki bu sözcülük işlevi bol miktarda İslami atıflar da içermiştir. Bu motifin üretimi konusunda ise öncelikli rol dini konulara hakim olan kadrolar ve İslami cemaat önderlerine ait olmuştur.¹⁷ MNP kurucu kadroları Nakşibendi tarikatının önde gelen kutuplarından olan İskender Paşa Dergahı'na bağlıdır. Erbakan parti kurulması aşamasında "bu görev bize verildi" gibi söylemlerde bulunmuştur. Atıf yaptığı görevlendiriciler İskender Paşa Dergahı lideri Mehmet Zahit Kotku, Necip Fazıl Kısakürek gibi isimleri içermektedir.¹⁸ Hareketin kuruluşundan bugüne farklı dönemlerde farklı cemaatler ile yakınlaşmalar veya uzaklaşmalar olabilmıştır.

Hareketin bugüne dek kurduğu partiler: Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP) ve Saadet Partisi (SP)'dir. Hareketin parti kapatmalara rağmen süreklilik içinde olmasının göstergelerinden biri Erbakan'ın siyasi liderliği iken, diğeri tüm parti isimlerinin MNP'nin kuruluş beyannamesinde geçiyor olmasıdır.¹⁹

3. Ulusüstü Kurum AB'ye Tepki

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu/Avrupa Birliği(AB) ile ilişkilerine bakıldığında siyasi partilerin AB karşısında ikircikli bir konumda olduğu görülmektedir. Partiler belli dönemlerde AB bütünleşmesine daha istekli olabilirken, farklı dönemlerde de eleştirel tavır alabilmişlerdir. Her ne kadar

¹⁵ Ahmet Çiğdem, "İslamcılık ve Türkiye Üzerine Notlar", Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık, İletişim, İstanbul, 2005, s. 29

¹⁶ Haldun Gülalp, Kimlikler Siyaseti Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri, 1. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 45

¹⁷ Ruşen Çakır, "Milli Görüş Hareketi", Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık, İletişim, İstanbul, 2005, s. 545

¹⁸ Çalmuk, a.g.m, s. 562, 563

¹⁹ "Milletimizin fitratındaki yüksek ahlak ve fazilet kuvveden fiile çıkacak, Milli Nizam Partisi'nin muntazam kanallarından dört bir yana dağılarak bütün yurt sathında, her tarafa refah, saadet ve selamet götürmeye başlayacaktır.", Çakır,a.g.m., s. 544, 545

FP ve SP döneminde AB'ye karşı bir miktar yumuşama yaşanmış olsa da Milli Görüş partilerinin AB'ye karşı tutumları genel olarak istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Hareketin Avrupa'ya bakış açısı kendi ideolojik temeli olan İslamcılığın yoğun bir etkisi altındadır. Hareketin kendisine biçtiği kimlik diğerlerine biçtiği kimlik üzerinde de belirleyicidir. Bu noktada Avrupa ya da Batı dünyası, kendisini İslam üzerinden tanımlayan hareket için varoluşsal bir ötekidir. Çünkü Milli Görüş, Batı (Hristiyan-Yahudi) medeniyeti ile İslam medeniyeti arasında bir çatışma varsaymaktadır. Harekete göre Batı, batılı simgelerken İslam medeniyeti ise hakkı simgelemektedir. Batı medeniyeti maddeci, saldırgan, sömürgeci ve de yok olmaya mahkum olarak tasvir edilmektedir.²⁰ Yapılan görüşmelerde de görüşmecilerin AB'yi Hristiyan kimliği üzerine inşa edilmiş bir birlik olarak algıladıkları görülmüştür.²¹ Bir görüşmeci AB'nin temeli hakkında yorum yaparken Chirac'ın söylediği bir söze atıf yapmıştır: “Chirac'ın AB topluluğu hakkında sözü: <<Hepimiz Bizans'ın çocuklarıyız.>> Yani diyor ki biz başka bir anlayışın çocuklarıyız. Bu bile temelini gösterebilir”.²² Ona göre AB'nin bir Hristiyan birliği olduğu gerçeğini AB üyesi ülkelerin siyasetçileri dahi bizzat vurgulamaktadır. Halbuki, Chirac bu sözü Türkiye'nin Avrupalı olmadığı fikrine karşı çıkmak için kullanmıştır.²³ ²⁴ Ayrıca AB'nin çeşitli kimlikleri kapsayan çok kültürlü bir yapıya sahip olduğunu söylemek için önemli dayanaklar da vardır. Bununla birlikte çok kültürlü bir Avrupa'dan ziyade Hristiyan bir Batı algısı Avrupa'daki aşırı sağ ve popülist radikal sağ partilerde de vardır.²⁵

Milli Görüş hareketinin Batı'ya bakış açısı anti-semitist özellikler de gösterebilmektedir. Erbakan karşı çıktığı “faizci kapitalizmi” emperyalistlerin ve Siyonistlerin bir düzeni olarak görmüştür.²⁶ Görüşmelerde de AB, emperyalizm, kapitalizm ve Siyonizm gibi kavramlar sıkça birlikte ve bazen de birbirinin yerine kullanılmıştır. Aslında tüm bunlar Avrupa'daki aşırı sağ partilerin de kullandığı siyasal devinin malzemeleridir.²⁷ Erbakan'a göre Abdülhamit'in tahttan indirilmesi de Siyonistlerin işi olarak görülmektedir.

²⁰ William Hale and Ergun Özbudun, *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey The Case of the AKP*, Routledge, New York, 2010, p. 6

²¹ Yalnızca bir görüşmeci AB'yi tanımlarken birliğe Hristiyan kimliği atfetmemiştir.

²² G3, Görüşme, İlçe Başkan Yardımcısı, 24 Nisan 2017

²³ “Chirac:Hepimiz Bizans'ın Çocuklarıyız”, *Hürriyet*, 15 Kasım 2004, <http://www.hurriyet.com.tr/chirac-hepimiz-bizansin-cocuklariyiz-273252>, 21 Mayıs 2017

²⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans İmparatorluğu'nun kapsadığı coğrafyada olduğu için ve de benzer imparatorluk geleneklerini devam ettirdiği için bu iki devlet arasında bir devamlılık görenler de vardır. “We are all Children of Byzantium”, *Ortodox Outlet for Dogmatic Enquiries*, 9 Haziran 2010, http://www.oodegr.com/english/istorika/romi/children_of_byzantium.htm, 21 Mayıs 2017

²⁵ Ulrich Beck ve Gerard Delanty, “Kozmopolit Perspektiften Avrupa”, Gerard Delanty (Ed.), *Doğu ve Batı'nın Ötesinde Asya ve Avrupa*, Matbu Kitap, İstanbul, 2015, s. 19, 20

²⁶ Gülalp, a.g.e., s. 65

²⁷ Deniz Vardar, *Siyasal Bütünleşme Projeleri ve Dışlayıcı Söylem (Safılaşırma Arayışı) Gerilim Hattında AB ve Türkiye Örneği*, s. 97

Ona göre Siyonistler 1897’de İsviçre’nin Basel kentinde 100 yıllık bir plan yapmıştı²⁸ ve bugünkü tüm sorunların kaynağı çoğunlukla bu plandır.²⁹

Görüşmelerde AB’nin ait olduğu düşünülen Batı medeniyetinin ya da onunla eşdeğer görülen Siyonizm ve emperyalizmin saldırgan ve sömürgeci olduğu vurgulanmıştır: “Avrupa tahakkümünü hep sömürü üzerine kurmuştur. Mazlumun hak sahibi olamadığı, horlandığı köle düzenidir. Coğrafyamızda bütün İslami ülkeler Avrupalıların sömürdüğü, canların ayaklar altına alındığı...”³⁰ Bu sömürgeci ve saldırgan Batı algısına koşut bir şekilde AB’yi Müslümanlar karşısında güçlü olabilmek için kurulmuş bir birlik olarak gören yorumlar da yapılmıştır.³¹ Batı’nın sömürgeci olduğuna vurgu yapılırken sömürülenler olarak yalnızca Müslümanlar vurgulanmamış, Hristiyan veya Yahudi herkesin sömürüldüğü belirtilmiştir.³²

Milli Görüş hareketinde Batı medeniyeti reddedilirken teknolojik ve bilimsel ilerlemeler reddedilmemektedir. Çünkü Milli Görüş’ün hareket noktası İslam dünyasının “geri” kaldığının fark edilmesi ve bunun sebepleri üzerine düşünülmesidir. Bu yüzden Batı’nın İslam coğrafyası üzerindeki egemenliğinin kırılması için teknolojiden yararlanma düşüncesi öne çıkmıştır.³³ Onlara göre Batı’nın sahip olduğu bilimsel ve felsefi mirasın kökleri zaten İslam dünyasından gelmektedir.³⁴ Erbakan bu noktayı şöyle vurgulamıştır: “Batı teknolojisinin kaynağı 7. ve 14. yüzyıllar arasındaki Müslüman dünyasında bulunabilir...”³⁵ Gerçekten de Batı’daki bilimsel ve düşünsel gelişmelerde Müslüman düşünür ve bilim adamlarının etkisi bulunmaktadır, ancak Müslüman bilim adamları ve düşünürleri üzerinde de antik Yunan ve Roma’daki düşünürlerin etkisi bulunmaktadır. Bilim ve düşünce bir ilişkiler ağından beslenmektedir ve bu sürekli genişletilebilir. Çünkü bilim ve düşünce tek bir uygarlık ve gruba ait olamayacak kadar geniş kaynaklardan beslenmektedir.

Daha önceden Batı’nın tüm kurumları reddedilirken 28 Şubat sonrasındaki süreçte Erbakan’ın hapis cezasının infazının durdurulması için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurulmuştur. Süreç içinde FP, AB üyeliğini dahi savunmaya başlamıştır.³⁶ Bu süreçte düzene karşı eleştirilerini azaltan FP’de başörtüsü sorunu demokrasi ve insan hakları çerçevesinde ele

²⁸Dünyanın Yahudilerce yönetildiği mitinden yola çıkarak oluşturulan uydurma metinler Antisemitistler tarafından sıkça kullanılmıştır. Deniz Vardar, Aşırı Sağdan Popülist Radikal Sağa Fransa Örneği, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 54, 55

²⁹ Çalmuk, a.g.m., s. 556

³⁰ G5, Görüşme, İlçe Başkanı, 27 Mart 2017

³¹ G8, Görüşme, İlçe Başkanı, 18 Mayıs 2017

³² G7, Görüşme, İlçe Başkanı, 12 Mayıs 2017

³³ Yavuz, Islamic Political Identity, p. 224

³⁴ Ali Bulaç, “İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcılığın Üç Nesli” Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık, İletişim, İstanbul, 2005, s. 61, 62

³⁵ Güllalp, a.g.e., s.36

³⁶ Çakır, a.g.m., s. 573

alınmaya çalışılmış, bu sayede de AB'den destek beklenmiştir.³⁷ Ayrıca Türkiye'nin Kopenhag kistaslarını yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁸ AB'ye karşı takınılan olumlu tutumun ardında demokratikleşme ve insan hakları konusundaki gelişmelerin Adil Düzen'e katkı yapacağı düşüncesi vardır. Ancak yine de AB'nin Türkiye'yi oyalamasına karşı çıkılmış, makul bir sürede üye olunması istenmiştir.³⁹ Bu görece yumuşama partinin keskin bir tutumu haline gelmemiş, sonraki dönemlerde parti yöneticileri AB karşıtı tutumlarını sürdürmüştür. SP'nin eski lideri Recai Kutan, Türkiye'nin yapması gerekenin AB kapılarında aşağılanmak değil, Müslüman dünyasının lideri olmak olduğunu vurgulayarak Milli Görüş çizgisinin AB'ye bakış açısının değişmediğini göstermiştir.⁴⁰ Türk yetkililerin Almanya'da siyasi miting yapmasına izin verilmemesi, bir bakanın Hollanda makamlarınca izin verilmediği halde Hollanda'ya girmeye çalışması ve polis tarafından engellenmesi konusunda SP genel başkanı Karamollaoğlu'nun yorumu da bu durumu göstermektedir: “Bakanlarımızın programlarına engel olan Almanya, Hollanda ve Danimarka'yı kınıyorum. Avrupa'yla ekonomik ve siyasi münasebetlerimiz devam etsin ama AB'den vazgeçelim”. Ayrıca Karamollaoğlu AB hakkında “Avrupa'nın medeniyet anlayışı Hristiyanlık ve Yahudilik üzerine inşa edilmiş. Onların helali bize haramdır. Biz farklıyız. Biz Müslümanız” diyerek Milli Görüş hareketinin Batı'ya bakış açısının değişmediğini göstermiştir.⁴¹ Karamollaoğlu bir basın toplantısında da AB Bakanlığı'nın adının değiştirilerek AB'den çıkış bakanlığı yapılmasını önermiştir.⁴²

SP'nin AB'ye bakış açısı konulu konferansta konuşan Oya Akgöncü AB'nin Hristiyan özelliğine, diğer aday ülkelere uygulanmamış yaptırımların Türkiye'ye karşı eşitsizce uygulandığına, Türkiye'nin egemenlik haklarının zedeleneyeceğine, tüm koşullar yerine getirilse bile Türkiye'nin üyeliği konusunda AB'nin keyfi davranacağına dikkat çekerek AB'ye olumsuz bakışlarının nedenlerini belirtmiştir.⁴³ SP parti programına bakıldığında da AB'nin Türkiye'ye eşitsiz bir yaklaşıma sahip olduğu ve de AB'ye üye

³⁷ Tuğal, a.g.e., s. 61

³⁸ Hale and Özbudun, s. 10

³⁹ Vedat Özdan, “AB Üyeliği Konusunda AKP, SP ve MHP Ne Düşünüyor”, T24, 3 Mart 2010, <http://m.t24.com.tr/yazarlar/bilinmeyen/ab-uyeliği-konusunda-akp-sp-ve-mhp-ne-dusunuyor,2306>, 1 Mayıs 2017

⁴⁰ Hakan Yılmaz, “Euro-scepticism in Turkey: Parties, Elites, and Public Opinion”, South European Society and Politics, 2011, s. 5

⁴¹ “Temel Karamollaoğlu: Gelin Avrupa Birliği'nden Vazgeçelim”, Yeniakit, 14 Mart 2017. <http://www.yeniakit.com.tr/haber/temel-karamollaoğlu-gelin-avrupa-birliğinden-vazgecelim-289524.html>, 16 Mart 2017

⁴² “Saadet'ten AKP'ye Öneri AB Bakanlığını AB'den Çıkış Bakanlığı Olarak Değiştirin”, Diken, 5 Nisan 2017, <http://www.diken.com.tr/saadetten-akpye-oneri-ab-bakanligini-abden-cikis-bakanligi-olarak-degistirin/>, 1 Mayıs 2017

⁴³ Çağrı Erhan, Özlem Genç ve Zerrin Dağcı Sakarya (Ed.), Siyasi Partilerin Avrupa Birliği'ne Bakışı, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s. 199-219

olmanın Türkiye'nin egemenlik haklarından taviz vermek olacağı vurgulanmaktadır. Bu şartlar altında SP'nin AB üyeliğine karşı olduğu ve eşit şartlar altında ikili ilişkiler içinde bulunmanın daha doğru olduğu belirtilmektedir. Ayrıca AB'ye üye olmanın ülkenin kendi köklerinden kopmasına neden olacağı da belirtilmiştir.⁴⁴ Hareketin yayın organı olan Milli Gazete de AB'ye karşı benzer yaklaşımlara sahiptir. Gazetede AB'nin Hristiyan özelliğine atıf yapılarak üye olma sürecinin "Medeniyetler İttifakı" adı altında "Medeniyet Asimilasyonu" olduğu vurgulanmıştır.⁴⁵

Görüşmecilerin hepsi Türkiye'nin AB ile ekonomik, kültürel ve toplumsal olarak ilişki içinde olması gerektiğini belirtirken, AB'ye girmesine karşı çıkmıştır. Bazı görüşmeciler bunun nedeni olarak Hristiyan Batı'nın değerleri ile İslami değerlerin çelişeceği⁴⁶, sömürgeci Batı'nın Türkiye'yi "uşak" olarak kullanacağı, AB'nin gaddar ve intikamcı olduğu gibi nedenler⁴⁷ öne sürerken, AB'ye üyeliğin Türkiye'nin egemenlik haklarını yitirmesine neden olacağını ileri süren görüşmeciler de olmuştur.

"Anayasa'nın 90. Maddesi ne der? Der ki; <<uluslararası bir sözleşme TC. Meclisinde onaylandığı zaman iç hukuk yasalarından daha üstün hale gelir.>> Yani biz AB normlarını kendimiz kabul ettiğimiz zaman, kendi içimizdeki bir norm AB normları ile çakıştığı zaman öncelikli olacak olan hangisidir? AB normu. Yani biz o zaman Çanakkale'de niye mücadele ettik. Çanakkale'yi niye geçilmez kıldık? O insanlar gelip burayı istila etmesinler... Bak bugün kanunlarıyla beraber istila ediyorlar".⁴⁸

Bir görüşmeci Türkiye'nin egemen bir ülke olma durumundan çıkacağını şu şekilde belirtmiştir: "2007'de GAP'ta anlaşma yapıldı. Üye olursak baraj ve akarsular AB'nin kontrolünde İsrail'e aktarılacaktır. 2002'de getirilen AB'ye uyum yasaları ile Türkiye İsrail'e vilayet olacaktır." AB'ye üyeliğin barajlar ve akarsular üzerindeki egemenlik haklarını zedeleyeceği vurgusu diğer görüşmeciler tarafında da yapılmıştır.⁴⁹ Erbakan da AB konusunda egemenlik vurgusu yapmıştır. Türkiye'nin AB'ye katılması

⁴⁴ "Parti Programı", Saadet Partisi, <http://gensaadet.org.tr/parti-programi/>, 1 Mayıs 2017

⁴⁵ İsmail Ermağan, "Bir Medya Aktörü Olarak Milli Gazete'nin Avrupa Birliği Algısı", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:24, 2011, s. 230-233

⁴⁶ G3, "AB İslam'la örtüşen bir yapı değil. Farklı bir medeniyetin oluşturduğu yapı. Özgürlüklerden, eşitlikten, kadın haklarından, cinsiyet özgürlüğünden ne anladığımıza bakınca, bizim inancımızdan bakınca Türkiye'nin orada yeri olamaz. Ama işin bir de ekonomik yönünden bakınca, SP ticari olarak ilişkilere karşı değil. Elbette tüm dünyada ürettiğimiz ürünler satılsın, ticari ilişkiler kurulsun. Ama ille üye olun denilmesin."

⁴⁷ G5, "Avrupa kendine uşak arıyor. Yemen, Arakan, Bangladeş, Irak, Suriye, Mısır, Libya, Burma'da... Çünkü bunlar insani boyutları olmayan, ezen sömüren bir düzene sahip. Geçmişteki yenilgilerinin zaferini alıyor. Kıbrıs çıkarmasında Libya Türkiye'ye destek verdi. Maddi, silah konusunda... Avrupa Muammer Kaddafi'den bunun intikamını aldı. AB deniyor ama o aslında Haçlı Birliği."

⁴⁸ G2, Görüşme, İlçe Başkanı, 4 Nisan 2017

⁴⁹ G6, Görüşme, İlçe Başkanı, 15 Mayıs 2017

durumunda egemenliğini yitirerek İsrail'in egemenliği altına gireceğini belirtmiştir.⁵⁰ Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme sürecini de Siyonizm'in oyunu olarak gören Erbakan, Avrupa Topluluğu'na üyeliğin de Türkiye ve İsrail'in tek devlet olması anlamına geldiğini ve amacının da büyük İsrail'i kurmak olduğunu vurgulamıştır.⁵¹ Ulusüstüleşmeye karşı çıkarken egemenlik kavramına vurgu yapılmasına Avrupa'daki popülist radikal sağ partilerde de rastlanabilir. Örneğin Ulusal Cephe partisi de AB'ye karşı çıkarken Fransa'nın egemenlik haklarını kaybettiğine vurgu yapmaktadır.⁵²

Milli Görüş içinde Batılı kurumlara karşı çıkılırken onlar yerine de İslami benzerlerinin kurulması önerilmiştir. Örneğin Erbakan AB'ye katılmak yerine Kazakistan'dan Fas'a uzanan bir İslam birliği kurmayı tasarlamıştır.⁵³ D8⁵⁴ olarak adlandırılan İslami birlik barış içinde yaşayacak adil bir uluslararası düzenin ilk adımı olarak görülmektedir.⁵⁵ Bir de D160 diye anılan BM'ye alternatif bir kurum tasarısı vardır. Yine NATO benzeri askeri bir örgütün kurulması da amaçlanmıştır. Görüşmeciler de pan-İslamist bir yaklaşımla tüm Müslümanları bir araya toplamayı amaçlayan İslam birliği fikrine atıf yapmıştır. İslam birliğinin kurulması ve geniş sınırlar kaplaması arayışı hareketin kendi arzuladığı "Altın çağ"a dönebilme isteğinin somut bir göstergesidir. Ulusal sınırların kabul edilmeyip, genişletilerek "Altın çağ"daki organik topluluğu kapsama fikri aşırı sağın önemli özelliklerindedir.⁵⁶ Ayrıca geçmişteki köklere dönme isteği de aşırı sağın özelliklerindedir. Bu noktada buldukları toplumu saflaştırma arayışları içine girerler.⁵⁷

Görüşmeciler Batı medeniyetine atfettikleri bütün olumsuz sıfatların olumlu karşıtlarını İslam medeniyetine atfetmişlerdir. Onlara göre bugün dünyada huzurlu bir ortamın olmaması İslam medeniyetinin değil de diğer medeniyetlerin dünyada hakim olmasından kaynaklanmaktadır; gerçek barışın İslam Birliği ile sağlanabileceği düşünülmektedir.⁵⁸ Müslüman ülkeler içinde yaşanan sorunları veya haksızlıkları ise İslam'ın tam manasıyla yaşanmıyor

⁵⁰ Necmettin Erbakan, Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri, Ankara, s. 14, 15 Aktaran: Gülalp, a.g.e., s. 99

⁵¹ Hale and Özbudun, a.g.e., s. 6

⁵² Vardar, Aşırı Sağdan Popülist Radikal Sağa Fransa Örneği, s. 176, 183

⁵³ Çalmuk, a.g.m., s. 551

⁵⁴ "Developing Eight". Gelişmekte olan sekiz ülke anlamında: Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan, Türkiye.

⁵⁵ "Parti Programı", Saadet Partisi, <http://gencsaadet.org.tr/parti-programi/>, 1 Mayıs 2017

⁵⁶ Vardar, Siyasal Bütünleşme Projeleri ve Dışlayıcı Söylem (Saflaştırma Arayışı) Gerilim Hattında AB ve Türkiye Örneği, s. 97

⁵⁷ Vardar, Aşırı Sağdan Popülist Radikal Sağa Fransa Örneği, s.110-114

⁵⁸ G4, Görüşme, İlçe Başkanı, 26 Nisan 2017 "Bu sadece güç dengelerinin Müslüman'ın elinde olmasıyla geçerli bir konu Yahudi inancına mensup insanların egemen olduğu ve dünyadaki düzeni kuran, yöneten; aynı şekilde Hristiyanlar için de, aynı şekilde diğer tüm inançlara sahip olan insanlar açısından düşündüğümüz zaman bu dünyada adaletin olması söz konusu değil. Merhamet Müslümanların mensubu olduğu dine mensup bir şey."

olmasına bağlamaktadırlar. Örneğin İslam adına terör faaliyetleri içinde bulunan grupların anlayışı gerçek İslam olmamakla nitelendirilmektedir.⁵⁹

Yukarıdakilerden hareketle Milli Görüş hareketinin AB'ye bakış açısının Avrupa şüpheciliği⁶⁰ (Euroscepticism) kavramı altında incelenmesi mümkündür. Bu kavram Avrupa bütünleşmesine karşıtlığı anlatmaktadır. Bu karşıtlık belli koşulların varlığından kaynaklanabileceği gibi nitelikli bir karşıtlığı da içerebilmektedir.⁶¹ Avrupa şüpheciliğinden bahsedilirken sert ve yumuşak Avrupa şüpheciliği ayrımı yapılabilmektedir. Sert Avrupa şüpheciliği (Hard Euroscepticism) AB ve Avrupa bütünleşmesine karşı ilkesel bir karşıtlığı içermektedir. Bu partiler AB üyesi ülkelerde ise de AB'den ayrılma taraftarıdır. AB karşıtlığı AB'nin kapitalist, sosyalist, neo-liberal, bürokratik, muhafazakar vb. bir algısından kaynaklandığında sert Avrupa şüpheciliği söz konusudur.⁶² Yumuşak Avrupa şüpheciliğinde (Soft Euroscepticism) ise AB'ye karşı ilkesel bir karşıtlık yoktur. Yalnızca AB içindeki belirli bir siyasal alanla ilgili karşıtlık vardır ve daha çok "ulusal çıkarlar" gibi söylemin ya da parti programlarıyla uyumsuzlukların kapsamındadır.⁶³ Bu karşıtlık AB'nin temel kurumları ve değerlerini eleştiri konusu yapmamaktadır.⁶⁴

Milli Görüş hareketinin sert Avrupa şüpheciliğine sahip olduğu belirtilebilir. Çünkü hareketin AB karşıtlığı tam olarak ilkesel bir karşıtlık içermektedir. Hareketteki Avrupa şüpheciliği, hareketin sahip olduğu dinsel kimliğin ulusüstü bir kurum olan AB'ye bakış açısının şekillenmesinde temel etken olmasından kaynaklanmaktadır. Yani hareketin Avrupa şüpheciliğinin nedeni AB'nin bir Hristiyan- Yahudi birliği olarak algılanmasından ve İslami değerler ile uyuşmayan bir medeniyet olarak tasvir edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kültürel etkenlerden kaynaklı bir Avrupa şüpheciliğidir. Topluları birbirinden kesin çizgilerle ayırabilmek için kültür kategorisi popülist radikal sağ partilerde sıkça kullanılmaktadır. Bu tutum kültürel arındırmacılığı içermektedir.⁶⁵ Taggart Avrupa şüpheciliğinin popülist partilerde sık karşılaşılan bir durum olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

Milli Görüş hem AB'nin temel değerlerini hem de bizzat kurumsal yapısını reddetmektedir. Milli Görüş'ün AB algısı AB'nin tek bir kimliğe

⁵⁹ G1, Görüşme, Genel İdare Kurulu Üyesi, 20 Nisan 2017, G4, G8

⁶⁰ Türkçe metinlerde "Avrupa kuşkuculuğu", "Avro-şüphecilik", "Avrupa karşıtlığı" gibi kavramlar da aynı anlamda kullanılabilir.

⁶¹ Paul Taggart, "A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party System", *European Journal of Political Research*, Vol. 33, No:3, 1998, s. 366

⁶² Paul Taggart-Aleks Szczerbiak, *The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States*, Sussex European Institute, 2002, p. 7

⁶³ Taggart and Szczerbiak, a.g.e., s. 7, 8

⁶⁴ Hakan Yılmaz, "Euroscepticism in Turkey: Parties, Elites, and Public Opinion", *South European Society and Politics*, 2011, s. 2

⁶⁵ Vardar, Aşırı Sağdan Popülist Radikal Sağa Fransa Örneği, s. 110-114

⁶⁶ Taggart, *The Populist Turn in the Politics of the New Europe*, s. 11-17

sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. Halbuki AB'nin çeşitli kimlikleri kapsayan çok kültürlü bir yapıya sahip olduğunu söylemek için önemli dayanaklar da vardır. Bununla birlikte çok kültürlü bir Avrupa'dan ziyade Hristiyan bir Batı algısı Avrupa'daki başka partilerde de vardır.⁶⁷ Özellikle Türkiye'nin AB üyeliği gündeme geldikçe çok kültürlü bir Avrupa'nın reddi anlamına gelen Türkiye karşıtlığı popülist radikal sağ partiler arasında yükselmektedir.⁶⁸ Dinsel kaynaklı Avrupa şüpheciliği de Türkiye'ye özgü değildir. Her ne kadar AB'nin kurulum sürecinde Hristiyan Demokrat güçlerin etkisi olsa da birliğin en temel özelliklerinden bir tanesinin sekülerlik olması bazı Hristiyan çevrelerin tepkisine neden olabilmektedir.⁶⁹ Bu şekildeki dinsel kaynaklı Avrupa şüpheciliği köktenci ve küçük Hristiyan partilerinde görülebilmektedir; Hollanda'daki Kalvinist partiler ya da Polonyalı Aileler Ligi gibi.⁷⁰ Hobolt, farklı dinlere tahammülsüz olanların daha fazla Avrupa şüpheci olduğunu belirtmiştir. Ancak Avrupa'da farklı dinlere tahammülsüzlüğün artması genel bir Avrupa şüpheciliğinden ziyade Türkiye'nin üyeliğini hedef alan belli bir konudaki karşıtlığı içermektedir. Bunun nedeni Türkiye'nin Müslüman bir ülke olmasıdır.⁷¹ Türkiye'nin üyeliği karşısında pek çok ülkede Katolik Kilisesi, Tanrı ve Hristiyanlığa daha fazla atıf yapılması gerektiğini vurgulamıştır.⁷² Görüldüğü gibi İslam medeniyetinin AB yapısı ile uyumlayacağı düşüncesi yalnızca Türkiye'deki İslamcıların bakış açısı değil aynı zamanda AB'deki popülist radikal sağ partilerin de bakış açısıdır. Hareketin ulusüstü kuruma üyeliğin egemenlik haklarından taviz vermeye neden olacağı yaklaşımı da Avrupa'daki diğer sağcı dinsel grupların yaklaşımına benzemektedir. Minkenberg Protestan ulusal kiliselerin yalnızca imanın bekçileri olmadığını aynı zamanda da ulusal kimlik ve egemenliğin de bekçileri olduğunu belirtmiştir.⁷³

4. Sonuç

Avrupa şüpheciliği kavramı Avrupa bütünleşmesine karşı olmayı açıklayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu karşıtlık bazı durumlarda AB'nin değerlerine veya belli bir niteliğine muhalif olma durumundan kaynaklanabilmektedir. Sert Avrupa şüpheciliği niteliksel bir AB karşıtlığını

⁶⁷ Ulrich Beck ve Gerard Delanty, "Kozmopolit Perspektiften Avrupa", Gerard Delanty (Ed.), Doğu ve Batı'nın Ötesinde Asya ve Avrupa, Matbu Kitap, İstanbul, 2015, s. 19,20

⁶⁸ Vardar, Siyasal Bütünleşme Projeleri ve Dışlayıcı Söylem (Saflaştırma Arayışı) Gerilim Hattında AB ve Türkiye Örneği, s. 93

⁶⁹ Michael Minkenberg, "Religion and Euroscepticism: Cleavages, Religious Parties and Churches in EU Member States", West European Politics, Vol. 32, No. 6, 2009, p. 1190

⁷⁰ Minkenberg, a.g.m., s. 1205

⁷¹ Sara B. Hobolt and Wouter Van der Brug, Claes H. De Vreese, Hajo G. Boomgarden, Malte C. Hinrichsen, "Religious Intolerance and Euroscepticism", European Union Politics, 2011, s. 360, 374

⁷² Minkenberg, a.g.m., s. 1202

⁷³ Minkenberg, a.g.m., s. 1202

içermektedir.⁷⁴ Bu araştırma içerisinde bu kavramın da yardımı ile Milli Görüş hareketinin AB'ye bakış açısı incelenmiştir. Bu inceleme sırasında hem SP'nin İstanbul'daki temsilcileri ile yapılan görüşmelerden hem de yazın taramasından elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

Milli Görüş hareketi kendisini İslami değerler üzerinden tanımlayan ve bu şekilde farklı grupları temsil edebilen bir harekettir. Hareketin kendisini dini bir özellik ile tanımlaması ulusüstü bir kurum olan AB'ye bakış açısının da bu temel üzerinden gelişmesine neden olmaktadır. Araştırma sonucuna göre Milli Görüş hareketi AB'yi kendisinden farklı bir medeniyetin ürünü olarak görmektedir. Bu noktada hareketin AB algısının temeli AB'nin Hristiyan birliği olmasıdır.⁷⁵ Milli Görüş hareketinde barış, adalet gibi olumlu kavramların İslam'a atfedildiği ve sömürü, zalimlik, eşitsizlik gibi kavramların da AB'nin de içinde bulunduğu Batı medeniyetine atfedildiği görülmüştür. Böyle bir bakış açısından hareketle "Hristiyan-Yahudi" AB'nin ölçüt ve değerlerinin Türkiye'nin sahip olduğu ölçüt ve değerler ile uyuşmayacağı düşünülmektedir. Bu yüzden Türkiye'nin AB'ye üye olmasına karşı çıkılmakta ve bir İslam birliği kurulması amaçlanmaktadır. Ayrıca, AB ölçütlerinin Türkiye'ye uydurulma süreci Türkiye'nin egemenlik haklarına saldırı gibi algılanmakta ve bir tür asimilasyon olarak yorumlanmaktadır. Avrupa'daki popülist radikal sağ hareketlerde de sıkça karşılaşılan bu tutum ve yaklaşımlar değerlendirildiğinde, Milli Görüş hareketinin sert Avrupa şüpheciliğinin özelliklerini gösterdiği görülmektedir. Çünkü hareket Avrupa bütünlüşmesine karşı ilkesel bir karşıtlığa sahiptir. Bunun da temelinde dinsel bir siyasal hareket olan Milli Görüş'ün ulusüstü bir kurum olan AB'ye bakış açısının, dini aidiyetler çerçevesinde şekillenmesi yatmaktadır.

Kaynakça

- "Chirac:Hepimiz Bizans'ın Çocuklarıyız", Hürriyet, 15 Kasım 2004, <http://www.hurriyet.com.tr/chirac-hepimiz-bizansin-cocuklariyiz-273252>, 21 Mayıs 2017
- "Parti Programı", Saadet Partisi, <http://gencsaadet.org.tr/parti-programi/>, 1 Mayıs 2017
- "Saadet'ten AKP'ye Öneri AB Bakanlığını AB'den Çıkış Bakanlığı Olarak Değiştirin, Diken, 5 Nisan 2017, <http://www.diken.com.tr/saadetten-akpye-oneri-ab-bakanligini-abden-cikis-bakanligi-olarak-degistirin/>, 1 Mayıs 2017
- "Temel Karamollaoğlu: Gelin Avrupa Birliği'nden Vazgeçelim", Yeniakit, 14 Mart 2017. <http://www.yeniakit.com.tr/haber/temel->

⁷⁴ Taggart and Szczerbiak, a.g.e., p. 7

⁷⁵ Batı medeniyetine veya AB'ye karşıtlık pek çok noktada anti-semitist özellikler de içermektedir.

- karamollaoglu-gelin-avrupa-birliginden-vazgecelim-289524.html, 16 Mart 2017
- “We are all Children of Byzantium”, Ortodox Outlet for Dogmatic Enquiries, 9 Haziran 2010, http://www.oodegr.com/english/istorika/romi/children_of_byzantium.htm, 21 Mayıs 2017
- Beck, Ulrich ve Gerard Delanty, “Kozmopolit Perspektiften Avrupa”, Gerard Delanty (Ed.), Doğu ve Batı'nın Ötesinde Asya ve Avrupa, Matbu Kitap, İstanbul, 2015, ss. 13-31
- Çağrı Erhan, Özlem Genç ve Zerrin Dağcı Sakarya (Ed.), Siyasi Partilerin Avrupa Birliği'ne Bakışı, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011
- Çakır, Ruşen. “Milli Görüş Hareketi”, Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık,İletişim, İstanbul, 2005, ss. 544-603
- Çalmuk, Fehmi. “Necmettin Erbakan”, Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık,İletişim, İstanbul, 2005, ss. 550-567
- Çiğdem, Ahmet. “İslamcılık ve Türkiye Üzerine Notlar”, Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık,İletişim, İstanbul, 2005, ss. 26-33
- Ermağan, İsmail. “Bir Medya Aktörü Olarak Milli Gazete'nin Avrupa Birliği Algısı”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:24, 2011, ss. 225-245
- Hale, William and Ergun Özbudun, Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey The Case of the AKP, Routledge, New York, 2010
- Gülalp, Haldun. Kimlikler Siyaseti Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri, 1. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2003
- Hobolt, Sara B. and Wouter Van der Brug, Claes H. De Vreese, Hajo G. Boomgarden, Malte C. Hinrichsen, “Religious Intolerance and Euroscepticism”, European Union Politics, 2011, ss. 359-379
- Kurtoğlu, Zerrin. “Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslam'ın Siyasallaşmasına Katkısı”, Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık,İletişim, İstanbul, 2005, ss. 201-216
- Mert, Nuray. “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık,İletişim, İstanbul, 2005, ss. 411-419

- Minkenberg, Michael. "Religion and Euroscepticism: Cleavages, Religious Parties and Churches in EU Member States", *West European Politics*, Vol. 32, No. 6, 2009, ss. 1190-1211
- Özdan, Vedat. "AB Üyeliği Konusunda AKP, SP ve MHP Ne Düşünüyor", *T24*, 3 Mart 2010, <http://m.t24.com.tr/yazarlar/bilinmeyen/ab-uyeligi-konusunda-akp-sp-ve-mhp-ne-dusunuyor,2306> , 1 Mayıs 2017
- Taggart, Paul and Aleks Szczerbiak, *The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States*, Sussex European Institute, 2002
- Taggart, Paul. "A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party System", *European Journal of Political Research*, Vol. 33, No:3, 1998, ss. 363-388
- Taggart, Paul. "The Populist Turn in the Politics of the New Europe", *AEI*, 2003, s.8, <http://aei.pitt.edu/2962/> , 17 Temmuz 2017
- Tuğal, Cihan. *Pasif Devrim İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, 2. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011
- Vardar, Deniz. "Siyasal Bütünleşme Projeleri ve Dışlayıcı Söylem (Saflaştırma Arayışı) Gerilim Hattında AB ve Türkiye Örneği", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 2, 2014, Cilt: XII, Sayı:1, İstanbul, 2016, ss. 91-110
- Vardar, Deniz. *Aşırı Sağdan Popülist Radikal Sağa Fransa Örneği*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004
- Yavuz, M. Hakan. "Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey", *Comparative Politics*, Vol. 30, No. 30, 1997 , ss. 63-82
- Yavuz, M. Hakan. *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford University Press, New York, 2003
- Yılmaz, Hakan. "Euroscepticism in Turkey: Parties, Elites, and Public Opinion", *South European Society and Politics*, 2011, ss. 1-24